

Muslimska församlingar i lokalsamhället: Samverkan eller isolering?

KLAS BORELL, ARNE GERDNER, ANNA SÄLLSTRÖM,
JOHANNA NORDLANDER & ELISABETH LUNDKVIST

Muslimska församlingars riksomfattande etablering i Sverige är en viktig förändring inom den ideella sektorn. Men hur förhåller sig församlingarna till den svenska traditionen av samverkan mellan ideella och offentliga aktörer? I artikeln studeras hur och i vilken omfattning muslimska församlingar samverkar med offentliga aktörer och vilka organisationsinterna och organisationsexterna faktorer som gynnar respektive missgynnar samverkan.

Inledning

I Sverige, liksom i Skandinavien som helhet, har sedan länge funnits en omfattande samverkan mellan offentlig och ideell sektor. Ideella organisationer söker, samtidigt som de värnar om sitt oberoende, en nära rela-

tion till staten och kommunerna i syfte att kunna utöva inflytande (se t.ex. Heckscher, 1951; Rothstein, 2003; Selle & Öymyr, 1995). Formerna för denna samverkan mellan offentlig och ideell sektor har dock varierat. På senare tid har till exempel kommunerna kommit att bli allt viktigare samverkansarenor i takt med att de ideella organisationernas betydelse för lokal välfärdspolitik har uppvärderats (Johansson, 2005a; Meeuwisse & Sunesson, 1998; Wikström & Lundström, 2002). Men också aktörssammansättningen har förändrats. Den ideella sektorn är inte statisk; gamla organisationer

---

Klas Borell är professor i sociologi vid Mittuniversitetet, Östersund, Arne Gerdner är professor i socialt arbete vid Jönköpings högskola och vid Mittuniversitetet, Östersund. Anna Sällström, Johanna Nordlander och Elisabeth Lundkvist är tidigare socionomstudenter vid Mittuniversitetet.

Borell, Gerdner, Sällström, Nordlander & Lundkvist: Muslimska församlingar...

förlorar mark eller försvinner och nya tillkommer (Bengtsson & Kugelberg, 2009). Den riksomfattande etableringen av lokala muslimska församlingar utgör en av de viktigaste förändringarna av den ideella sektorn under senare år och etableringen har viktiga välfärdspolitiska aspekter. Muslimska församlingar i Sverige är nämligen inte bara religiösa mötesplatser utan också centra för lokala välfärdsinsatser av stor omfattning och bredd: uppsökande verksamheter på sjukhus, äldreboende och fängelser, stöd till människor som nyligen anlänt till Sverige, barn- och ungdomsverksamheter och så vidare (Borell & Gerdner, under tryckning, a, b). Men vilka möjligheter har församlingarna att kollektivt verka för sina intressen och hur förhåller de sig till den svenska traditionen för samverkan mellan offentlig och ideell sektor?

Islam är en jämförelsevis decentraliserad, icke-hierarkisk religion och inte minst inom dess dominerande sunnitradition saknas motsvarigheter till den omfattande institutionalisering vi känner igen från många av kristendomens grenar. Effekterna av denna relativa frånvaro av ett styrande "prästerskap" och en religiös hierarki blir ännu tydligare i Sverige och övriga Väst-europa där islam saknar stödet från en förhärskande tradition (Pfaff & Gill, 2006; Warner & Wenner, 2006). Svenska muslimska församlingar är dessutom, typiskt sett, mångetniska; endast en femtedel av församlingarna samlar medlemmar från enbart en etnisk grupp (Borell & Gerdner, 2010a). Det innebär att det stora flertalet muslimska församlingar inte bara står inför utmaningen att hantera de teologiska meningsskillnader som finns inom islam,

utan också språkliga, kulturella och politiska skillnader.

Mot denna bakgrund blir frågan om decentraliserade och heterogena muslimska organisationer förmår att samverka med staten och kommunerna i syftet att ta tillvara sina intressen? En ännu mer grundläggande fråga handlar naturligtvis om huruvida muslimska församlingar verkligen *vill* samverka. I den allmänna debatten om islam i Sverige hävdas ibland att muslimska organisationer medvetet söker isolera nya svenskar från det omgivande samhället och dess organisationer och institutioner, det vill säga att församlingarnas strategier handlar om självvald isolering snarare än om samverkan.

De frågor som hittills ställts handlar om de muslimska församlingarnas organisatoriska strukturer och strategier som kan ha betydelse för organisationernas förmåga att uppträda kollektivt och utveckla samverkan med offentliga organisationer. Frågor av det slaget anknyter till det perspektiv som utvecklats inom den sociologiska resursberoendeskolan (McCarthy & Zald, 1977; Obershall, 1973) som länge dominerade studiet av sociala rörelser. Från ett sådant perspektiv bestäms sociala rörelser handlingskapacitet, inklusive deras förmåga att genom samverkan hävda sina intressen, framför allt av de resurser de har under sin kontroll. Men ett sådant perspektiv är inte tillräckligt. Organisationers förmåga att handla, inklusive deras vilja och förmåga att samverka, påverkas inte bara av olika interna faktorer utan också av omvärldsfaktorer, med andra ord av omständigheter som ligger utanför organisationernas omedelbara kontroll. Ett sätt att analysera dessa

omvärldsförhållanden representeras av den så kallade möjlighetsstrukturella ansatsen (the political opportunity approach) som delvis utvecklats i polemik mot resursberoendeskolans. Med denna ansats (se t.ex. Koopman, 1999, 2004) uppmärksammas särskilt de institutionella ordningarnas betydelse, inte minst statens och kommunernas kapacitet att inkludera eller exkludera olika aktörer från den politiska processen, tillsammans med de diskursiva principerna bakom sådana ställningstaganden.

Avsikten med denna studie är att med hjälp av en nationellt representativ studie av muslimska församlingar, den första av sitt slag i Europa, söka ge en bild av i vilken omfattning och på vilket sätt dessa organisationer samverkar med offentliga aktörer men också med andra aktörer inom den ideella sektorn. Men framför allt vill vi belysa de interna och externa förutsättningarna bakom sådan samverkan. Vilka organisationsinterna och organisationsexterna faktorer gynnar respektive missgynnar samverkan?

Metod

Med muslimska församlingar avses i denna studie medlemsbaserade organisationer, med en egen styrelse och med egna lokaler där fredagsbön genomförs regelbundet (för en diskussion om församlingsbegreppet i detta sammanhang, se Borell & Gerdner, 2010, a, b. Jfr. också t.ex. Yang & Ebaugh, 2001). Att lokalisera dessa organisationer är inte problemfritt. Det finns ingen fullständig offentlig förteckning över svenska

muslimska församlingar och som ofta är fallet med nya rörelser (genomsnittsåldern för de studerade församlingarna är endast 16 år) är det organisatoriska fältet instabilt: lokala organisationer slås samman och splittras, nya organisationer tillkommer och gamla försvinner. För att lokalisera så många församlingar som möjligt kombinerades uppgifter från det församlingsregister som finns hos "Nämnden för statligt stöd till trossamfund" (SST) med kompletterande sökningar via Eniro och Internet. På det sättet inkluderades såväl de församlingar som är medlemmar i muslimska riksförbund, och som därmed ingår i SST:s församlingsregister, som oberoende lokalorganisationer. Sedan nedlagda församlingar och organisationer som inte motsvarade studiens församlingskriterium tagits bort, identifierades 147 aktiva svenska muslimska församlingar. I följebrevet till enkäten ombads församlingens ledning eller styrelse att utse ett par personer med god kunskap om verksamheterna att besvara en omfattande enkät med olika frågesektioner (med sammantaget 90 frågor). Full konfidentialitet utlovades för såväl församlingen som för de individer som besvarade undersökningen.

Av de 147 identifierade församlingarna besvarade 105 studiens enkät. Svarsfrekvensen är med andra ord 71 procent, vilket är ett mycket tillfredsställande resultat för en organisationsenkät. Den genomsnittliga svarsfrekvensen för enkäter riktade till organisationer är generellt betydligt lägre än för enkäter riktade till individer (Baruch & Holtum, 2008) och frivilligorganisationer av olika slag utmärker sig genom särskilt låga svarsfrekvenser (Hager et al., 2003).

Problemen hänger främst samman med att organisationer, per definition, karakteriseras av mer eller mindre omfattande arbets- och ansvarsfördelning. Enkäter riktade till organisationer, särskilt mera omfattande enkäter, kräver därmed ofta samordningsinsatser som organisationer kan vara ovilliga att ta på sig (Tomaskovic-Devey et al., 1994).

Men även med en hög svarsandel är det väsentligt att, så långt det är möjligt, kontrollera om det finns selektionsmekanismer som kan hota tillförlitligheten i studien. Detta är *särskilt* angeläget i en studie som denna, där en central fråga handlar om organisationers öppenhet mot omvärlden. Om de 29 procent som inte besvarat enkäten skulle vara principiellt ovilliga att delta i denna undersökning skulle naturligtvis slutsatser baserade på 71 procent svaren ge en skev bild. Det finns därför anledning att i detta sammanhang, noggrannare än vad som annars är brukligt, redovisa hur datainsamlingen administrerats och analysera bortfallet, såväl det externa som det interna bortfallet.

Låt oss börja med att redovisa hur datainsamlingen administrerats. Efter ett första utskick till församlingarna, och en påminnelse, hade 39 svar kommit in. Ett omfattande arbete med ytterligare skriftliga påminnelser samt rundringningar inleddes då för att få in resterande svar. Genom telefonkontakter med drygt 50 församlingar bland dem som trots skriftliga påminnelser inte svarat, framkom att några kände osäkerhet och ville få ytterligare förklaringar om studiens syfte och konfidentialitet. Sedan ytterligare information getts förklarade sig dessa villiga att delta. Endast en av

de uppringda församlingarna förklarade att man saknade intresse av att delta. Betydligt vanligare orsaker till uteblivna svar var olika administrativa problem (t.ex. att enkäten gått till en tidigare kontaktperson och inte till den som nu representerade församlingen). Lika vanligt var språksvårigheter och ovana vid att hantera formulär av denna typ. Mot den bakgrunden erbjöds och genomfördes telefonintervjuer med 18 församlingar. De som till sist inte hade svarat var sådana som inte heller kunde nå genom rundringning.

Vad karakteriserar då de församlingar som inte deltog i enkätundersökningen? En analys av bortfallet visar att det inte finns några statistiska skillnader i svarsbenägenhet beroende på vilken muslimsk riksorganisation församlingen tillhör eller om de är fristående från dessa. Inte heller graden av etnisk anknytning skiljer svaren från icke-svaren: de 31 församlingar med någon etnisk markör i församlingsnamnet besvarade enkäten i samma utsträckning som övriga församlingar. Det finns heller inte några skillnader mellan de 39 församlingar som besvarade enkäten redan i första omgången och de som besvarade den först efter ytterligare insatser: här föreligger t.ex. inga skillnader med avseende på olika församlingskaraktistika och inga statistiskt signifikanta skillnader när det gäller de frågor om öppenhet och samverkan som behandlas i denna artikel.

Det finns heller inga signifikanta skillnader i svarsbenägenhet som har att göra med kommuntyp, utifrån Kommun- och landstingsförbundets indelning av kommuner, baserad på storlek och näringsstruktur. Däremot är svarsandelen högre för försam-

lingar som är lokaliserade till bostadsområden (88 %) jämfört med församlingar i centrumbebyggelse (58 %) och annat område (68 %).

Avslutningsvis några ord om studiens interna bortfall. Av totalt 105 svarande församlingar avstod 11 från att svara på en eller flera av enkätens olika sektioner. De frågor som hade det största bortfallet handlade om upplevelser av yttre motstånd mot församlingen, särskilt under dess etableringsfas. De 94 församlingar som besvarat samtliga frågesektioner jämfördes med de som avstått från någon sektion. Det visar sig att de senare församlingarna är äldre. Frågor om eventuellt motstånd mot församlingen under dess etablering ligger därmed relativt långt tillbaka i tiden vilket kan ha medfört svårigheter för dagens församlingsledningar att besvara dem. Viktigt att framhålla är dock att de församlingar som avstått från att besvara någon del av enkäten, vilket ofta rört frågorna om motstånd, är mer synliga utåt – inte mindre!¹ Detta tyder på att de församlingar som står för det interna bortfallet inte är rädda för uppmärksamhet. De frågor som primärt fokuseras i denna artikel, dvs. frågor om samarbete och öppenhet, besvarades av 99 församlingar och här finns inga skillnader mellan svarande och icke-svarande.

1 Lokalens synlighet är ett index som baseras på fem frågor om lokalens utformning (exempelvis frågor om huruvida den är byggd för sitt ändamål, muslimsk arkitektur, skylt utåt etcetera). Skalan har acceptabel konsistens (Cronbachs alpha = 0,52). Skalan är dock kortare och skev, vilket innebär att korrelation undersöks som rangskalkorrelation (Spearman Rho).

Samverkan eller isolering?

Så gott som alla moskéer och muslimska bönelokaler i Sverige – 98 procent – är öppna också för icke-muslimska besökare och det är vanligt att församlingarna tar emot studiebesök: 64 procent av församlingarna har tagit emot besökande skolklasser och 30 procent av dem har genomfört olika typer av "öppet hus"-arrangemang för allmänheten.

De nya muslimska församlingarna är också i växande utsträckning parter i de etablerade former som finns för lokal samverkan mellan frivilligorganisationer och kommuner. Närmare hälften av församlingarna är till exempel representerade i lokala samrådsorgan eller i kommittéer för ett bostadsområde och dess föreningar och mer än 20 procent av församlingarna uppger att de har någon form av samverkan med den kommunala socialtjänsten. Det är också relativt vanligt att de muslimska församlingarna har kontakter med lokalpolitiker: 47 procent av församlingsföreträdarna uppger att deras organisationer bjudit in representanter för olika politiska partier för gemensamma diskussioner.

Men muslimska församlingar samverkar inte bara med kommuner. I likhet med andra ideella aktörer i Sverige (Wijkström & Lundström, 2002) söker de samverkansparter också inom den egna ideella sektorn. Församlingarna samverkar till exempel med hyresgästföreningar, kvinnojourer, nykterhets- och bildningsrörelser samt med andra religiösa samfund. En tredjedel av församlingarna deltar dessutom i samarbetsorgan för olika religiösa samfund och många fler församlingar förklarar att de skulle ställa

Tabell 1.

Församlingars erfarenheter av och inställning till samarbete.

		Bostads- område	Centrum- bebyg- gelse	Annat område	Totalt
	n	61	20	18	99
Församlingen uppger sig ha formulerat strategi för hur man önskar hantera relationer till det omgivande samhället	96	55 %	55 %	50 %	54 %
Församlingen bedömer att det finns ett värde i att bygga upp samsarbetsformer med grupper och institutioner i det omgivande samhället	94	82 %	90 %	88 %	85 %
Representanter för församlingen deltar i något samrådsorgan eller kommitté för området och dess föreningsliv	92	49 %	44 %	53 %	49 %
(Deltar redan eller) Positiv till att delta ifall ni blev tillfrågade	92	88 %	89 %	88 %	88 %
Representanter för församlingen deltar i något samsarbetsorgan för samfund av olika religioner	95	32 %	26 %	47 %	34 %
(Deltar redan eller) Positiv till att delta i samsarbetsorgan för samfund av olika religioner	92	84 %	95 %	88 %	87 %
Församlingen har organiserat besök i skolor för att informera om Islam	98	46 %	60 %	47 %	49 %
Församlingen är öppen för icke-muslimska besökare	99	100 %	95 %	94 %	98 %
Församlingen har tagit emot skolklasser i moskén/bönelokalen	98	57 %	80 %	78 %	65 %
Församlingen har under senaste året anordnat "öppet hus" för att ge allmänheten möjlighet att besöka församlingen utifrån allmänt intresse	99	30 %	55 %	11 %	31 % *
Församlingen har under senaste året annonserat i dagspress för evenemang där även allmänheten är välkommen	97	27 %	20 %	18 %	24 %
Församlingen har under senaste året genom affischer eller flygblad informerat om evenemang där även allmänheten är välkommen	97	35 %	32 %	39 %	35 %
Församlingen har bjudit in representanter för olika politiska partier för gemensamma diskussioner	98	51 %	30 %	50 %	47 %
Församlingen har samsarbete med andra organisationer i internationellt solidaritetsarbete	96	34 %	15 %	47 %	32 %
Församlingen har samsarbetat med andra organisationer i opinionsbildande verksamhet	97	17 %	21 %	33 %	21 %
Församlingen har någon form av organiserat samsarbete med sociala myndigheter	99	21 %	30 %	11 %	21 %
Deltar i annan form av organiserat samsarbete med några organisationer eller förvaltningar i området	97	36 %	40 %	28 %	35 %

* Enbart när det gäller att inbjuda till s.k. öppet hus finns skillnad mellan församlingar beroende på geografisk placering.

sig positiva till sådan samverkan om möjligheterna bara erbjöds (se Tabell 1).

Verksamheterna i en stor församling i Mellansverige kan illustrera dessa samverkanssträvanden. Församlingen bedriver ett omfattande frivilligt socialt arbete och samverkar i sådana sammanhang med bland annat sjukvården, den kommunala socialtjänsten, kriminalvårdsmyndigheter och polisen. Tillsammans med andra religiösa samfund ingår församlingen dessutom i ett samverkansorgan med företrädare för kommunen och vid månatliga möten diskuteras olika integrationsfrågor, särskilt frågor som har med integration och skola att göra. Församlingen bedriver samtidigt en från kommunen fristående samverkan med andra ideella organisationer, till exempel hyresgästföreningen i det stora bostadsområde där dess moské är belägen. Särskilt prioriterat är dock samarbetet inom ramen för en interreligiös samarbetsgrupp. Denna samverkan mellan representanter från olika religiösa samfund har i sin tur lett till skapandet av en mångreligiös samtalsgrupp där inte bara organisationsrepresentanter utan också medlemmar från samfunden kan mötas för att diskutera religions- och samhällsfrågor. På muslimska församlingens initiativ beslutades att temat för gruppen under en tid framöver kommer att vara hedersrelaterat våld och föräldrarollen i dagens Sverige.

En heterogen rörelse

Islam är, som påpekades inledningsvis, en jämförelsevis decentraliserad, icke-hierarkisk religiös rörelse, en tendens som

dessutom förstärks i länder utan muslimsk befolkningsmajoritet och där islam saknar stöd av dominerande traditioner. Detta utesluter inte samtidiga strävanden att homogenisera islam i Sverige. De islamska riksförbunden aspirerar på att företräda islam på nationell nivå och ungefär 90 procent av de församlingar vi studerat tillhör något av de riksförbund som vill representera muslimer från de två huvudinriktningarna inom islam, sunni respektive shi'a. Men framgångarna är begränsade. De lokala församlingarnas anslutning till riksorganisationer tycks många gånger vara ett närmast formellt arrangemang och delvis en följd av församlingars önskan att få del av de statliga och kommunala verksamhetsbidrag som endast, eller, i kommunernas fall, oftast tillfaller lokalorganisationer som är medlemmar i en statsbidragsberättigad riksomfattande organisation (Larsson, 2009). I praktiken är de lokala församlingarna i stor utsträckning autonoma och självstyrande.

Strävanden att homogenisera islam kommer också utifrån. Särskilt sedan terroristattackerna den 11 september 2001 har regeringar i Västeuropa på olika sätt sökt reglera och utöva inflytande över muslimska samfund, till exempel genom att försöka kontrollera insamlingsverksamheter och föreslå inrättandet av statliga imamutbildningar (Sander, Larsson & Kós-Dienes, 2002, se även SOU 2009: 52). Uppkomsten och utvecklingen av de islamska riksförbunden i Sverige kan i viss mån ses från en sådan bakgrund. Riksförbunden är inte bara en följd av muslimers önskan att, i likhet med andra religiösa riktningar i Sverige, få ta del av kommunalt och statligt

ekonomiskt verksamhetsstöd. Det handlar också om en önskan från statsmakterna att förenkla kontakterna med muslimer genom att reducera mångfalden av organisationer till byråkratiskt mera hanterbara nationella representationer.

Trots dessa interna och externa homogeniseringssträvanden tycks islam i Sverige förbli en heterogen och en i hög grad lokal rörelse. Kontrasten till de dominerande organisationerna inom den svenska ideella sektorn blir därmed påtaglig. Typiskt sett utgör de mera etablerade frivilligorganisationerna i Sverige, liksom i övriga Skandinavien, landsomfattande hierarkiska strukturer med integrerade lokala, regionala och nationella nivåer, det vill säga rörelser som har förutsättningar att på samma gång uppträda som lokala och som nationella aktörer (se t.ex. Rokkan, 1970). De muslimska församlingarnas starka lokala karaktär innebär ur påverkanssynpunkt naturligtvis en begränsning, men det är samtidigt viktigt att lägga märke till att möjligheterna till samverkan därmed långt ifrån är uttömda.

Uttrycket den svenska (eller skandinaviska) modellen leder lätt tankarna till den långa historien av nära samverkan mellan folkrörelser och staten. Men samverkan mellan offentliga och ideella organisationer har inte bara ett nationellt format; det finns också en sedan länge institutionaliserad samverkan mellan frivilligorganisationer och kommuner. Kommunerna är den största finansören av frivilligorganisationer (se t.ex. Johansson, 2005b) och dessa organisationer spelar idag en allt viktigare roll i den lokala välfärdspolitiken. För islam, som en väsentligen lokal och autonom rörelse,

skapar detta möjligheter. Samtidigt som de muslimska församlingarna inte kan uppträda med en röst på den nationella arenan medför deras lokala självständighet att möjligheterna ökar att ta tillvara olika lokala samarbetsmöjligheter. De har, å ena sidan, ett begränsat stöd av nationella sammanlutningar men är, å andra sidan, heller inte bundna till ett visst "handlingsprogram" som kan försvåra lokala anpassningar och lösningar.

Resultaten från den första statistiskt representativa undersökningen av muslimska församlingar i Sverige visar att de muslimska församlingarna aktivt utnyttjar lokala samarbetsmöjligheter. I växande utsträckning är församlingarna parter i existerande lokala samverkanskontexter; de använder sig av de möjligheter som ges att samverka med kommunpolitiker och kommunala verksamheter av olika slag och de samarbetar också med andra ideella organisationer, inklusive andra religiösa samfund.

Öppenhet och slutenhet

Många muslimska församlingar deltar alltså i lokal samverkan av olika slag och 84 procent av organisationsföreträdarna bedömer att det finns ett värde i att bygga upp samarbetsformer med grupper och institutioner i det omgivande samhället (se Tabell 1). Samtidigt är det naturligtvis viktigt att inte ge en överförenklad bild.

Islam i Sverige är en komplicerad och motsägelsefull mosaik av riktningar, traditioner och praktiker liksom av språk och etniciteter. I dessa heterogena sammanhang

finns såväl tendenser till öppenhet som tendenser till slutenhet. Socialantropologen Aje Carlbom har i flera studier (för en sammanfattning, se Carlbom, 2009) bland annat uppmärksammat wahhabismens roll i muslimska gemenskaper i Sverige, där långtgående krav på religiös renhet försvårar strävanden att bryta segregation och utanförskap. Särskilt kvinnor kan drabbas av sådana fundamentalistiska strävanden och riskerar att isoleras i hemmen. De forskningsmetoder vi valt för våra studier tillåter oss inte att dra några slutsatser om hur omfattande sådana isolationistiska tendenser är. Att strävan till samarbete är det dominerande draget bland församlingarna i stort framgår dock av tillgängliga data. Det har dessutom varit möjligt att undersöka vilka egenskaper hos församlingarna som har betydelse för graden av öppenhet eller slutenhet.

För att närmare studera grad av öppenhet och samarbetsinriktning har vi sammanställt en indexskala utifrån faktorerna i Tabell 1 som sammanfattar församlingarnas erfarenheter av och inställning till samarbete.² Detta index studerades sedan i relation till en rad olika församlingskarakteristika. Det visar sig att faktorer som

församlingens ålder inte tycks spela någon roll för graden av öppenhet och samarbetsinriktning. Omfattningen av öppenhet och samarbetsinriktning påverkas, intressant nog, inte heller av vilken av islams båda huvudinriktningar som församlingarna representerar; det finns i just dessa avseenden inga statistiskt signifikanta skillnader mellan sunni- och shi'aförsamlingar. Däremot tycks församlingars etniska sammansättning ha viss betydelse. Antalet etniska grupper i en församling har ett positivt samband med öppenhet och samarbetsinriktning ($R = 0,18$; $p = 0,086$) och storleken på den dominerande etniska gruppen är signifikant negativt korrelerat med graden av öppenhet och samarbetsinriktning ($R = -0,24$; $p = 0,025$). Det innebär, kort sagt, att öppenheten inför olika religiösa traditioner inom islam, som är förutsättningen för en mångetnisk församling, motsvaras av större öppenhet gentemot samhället och en starkare betoning på samverkan med andra organisationer och institutioner (se också Borell & Gerdner, 2010a). Ytterligare två, men mera självklara, församlingsegenskaper är positivt relaterade till samarbetsinriktning, nämligen antalet medlemmar ($R = 0,31$; $p = 0,001$) och lokalens synlighet utåt ($Rho = 0,27$; $p = 0,007$. Se tidigare fotnot 1).

2 Skalan *Öppenhet och samarbetsinriktning* bygger på frågorna i Tabell 1 om olika konkreta former för kontaktskapande och samarbete med det omgivande samhället. Första frågan uteslöts dock från skalan, eftersom den enbart handlar om det finns en formulerad strategi eller ej – inte om denna strategi befrämjar öppenhet och samarbete. Skalan kan variera från 0 till 16. Den har god intern konsistens (Cronbachs $\alpha = 0,76$) och är normalfördelad.

Omgivningsförhållanden

Så här långt har vi i första hand uppmärksammat de muslimska församlingarnas organisatoriska strukturer och strategier som har betydelse för deras förmåga att uppträda kollektivt och deras benägenhet att samverka med andra organisationer

och institutioner, dvs. faktorer som ofta uppmärksammas med resursberoendeperspektivet. Men det är naturligtvis inte bara församlingarnas interna egenskaper som påverkar deras villighet att samverka. För samverkan krävs två parter och omgivningsförhållanden av olika slag kan gynna eller missgynna sådana relationer. Men vilka yttre förhållanden har betydelse för samverkan?

En grundläggande förutsättning för samverkan handlar om de möjligheter som skapas genom den institutionella ordningen, det vill säga de omständigheter som fokuseras genom den möjlighetsstrukturella ansatsen. I ett svenskt och skandinaviskt sammanhang är inriktningen på samverkan mellan stat, kommuner och de ideella organisationerna ett centralt institutionellt förhållande, kopplat till starka diskursiva framställningar om betydelsen av denna samverkan för främjandet av värden som demokrati, välfärd och integration (se t.ex. Johansson, 2005a; Nyhagen Predelli, 2006). För islam i Sverige, som i så hög grad är synonym med lokala, av varandra oberoende organisationer, skapas samverkansmöjligheter framför allt i lokalsamhället. Till bilden hör samtidigt att formerna för denna samverkan varierar kraftigt (samråd med politiker, deltagande i samrådsorgan, samverkan med kommunala verksamheter som till exempel socialtjänst och integrationsservice). En viktig förklaring till det är förmodligen den växande differentieringen mellan kommuner. Kommunerna är förvisso en central arena för samverkan mellan ideell och offentlig sektor och generellt spelar frivilligorganisationer en allt större roll för lokal välfärdspolitik. Men

det finns samtidigt skäl att tro att formerna för denna samverkan tar sig alltmera olikartade former som en följd av kommunernas större frihet att lokalt utforma sin organisation (se t.ex. Borell et al., 1998) och variationer i kommunernas betoning på att engagera frivilligorganisationer i det lokala välfärdsarbetet (se t.ex. Johansson, 2005). Det finns, som Wikström och Lundström (2002: 215) understryker, inte *ett* sammanhållet kommunalt förhållningssätt gentemot de ideella aktörerna. Den mer exakta betydelsen av variationer i de lokala samarbetskulturerna har dock inte kunnat studeras i detta sammanhang. Klart är dock att politiska majoritetsförhållanden har liten eller ingen betydelse för samarbetsklimat och upplevelser av stöd eller motstånd (se Borell & Gerdner, 2010a).

Föga förvånande däremot finns, visar enkätresultaten, en koppling mellan samarbetsinriktning och upplevelser av stöd från aktörer³ i den lokala omgivningen ($Rho = 0,35$; $p < 0,001$). Intressant och till synes paradoxalt är att samverkan också är positivt korrelerat till grad av upplevt motstånd ($Rho = 0,34$; $p < 0,001$), vilket tycks bero på att motstånd mot församlingen också bidrar till att mobilisera stöd, som i sin tur alltså bidrar till samverkan.

3 Skalan *Omfattning av stöd* har presenterats närmare i en annan artikel (Borell & Gerdner, 2010a). Den har acceptabel intern konsistens (Cronbachs $\alpha = 0,56$) och kan teoretiskt variera från 0 till 28. I praktiken är den kortare och skev (min-max: 0-15, medelvärde = 4,0; $sd = 3,19$). En motsvarande skala *Omfattning av motstånd* som används längre fram hade tillfredsställande intern konsistens (Cronbachs $\alpha = 0,75$).

Det visar sig också att församlingars inställning till samverkan har samband med yttre kontextuella förhållanden som ligger utanför de institutionella sammanhang som vanligtvis fokuseras med den möjlighetsstrukturella ansatsen, nämligen kommunernas socioekonomiska förhållanden. Det finns, som man kanske skulle kunna tro, inget samband mellan omfattningen av samverkan med andelen utrikes födda i kommunen. Däremot är samarbetsbenägenheten negativt korrelerat till antalet invånare ($R = -0,22$; $p = 0,023$) och till genomsnittsinkomsterna i kommunen ($R = -0,25$; $p = 0,011$) och positivt korrelerat till andelen arbetslösa ($R = 0,32$; $p = 0,001$). Uttryckt annorlunda kan man alltså säga att samarbetet är mindre omfattande i stora och rika kommuner och mer omfattande i små och socioekonomiskt mer drabbade kommuner. Förklaringar till detta kan handla om en specifik kombination av möjligheter och problem. De muslimska församlingarnas kontakter med olika offentliga kommunala verksamheter, men också med andra ideella organisationer, underlättas förmodligen i mindre kommuner. Samtidigt finns större

anledning att samarbeta då det finns mer omfattande sociala problem att samarbeta runt.

Ett försök att bringa ordning i olika interna och externa faktorerers betydelse för församlingars samarbetsinriktning har gjorts med hjälp av multivariat regressionsanalys, där endast de faktorer som självständigt förbättrar förklaringsmodellen tas in (s.k. forward selection). Modellen (se Tabell 2) är starkt signifikant och förklarar en dryg fjärdedel av variansen i samarbetsinriktning. Den bekräftar att fyra faktorer har självständig betydelse och i ungefär samma grad.⁴ Mångetniska församlingar (mindre dominans av en etnisk grupp) som tydligt visar upp sig genom sin lokal, som upplever stöd från omgivningen och som verkar i en kommun med större socioekonomiska problem (större relativ arbetslöshet) är också öppnare och samarbetar mer. Grad av upplevt motstånd är inte längre signifikant i den multivariata modellen,

4 Beta varierar endast mellan 0,21 och 0,26 i absoluta tal, det vill säga när tecknen för riktning tas bort.

Tabell 2.

Regressionsanalys av faktorer med inflytande på församlingens öppenhet och samarbetsinriktning ($R^2 = 0,27$; $p = 0,000$).

	B	Std. Error	Beta	t	p
Dominerande etniska grupps storlek, %	-0,03	0,01	-0,24	-2,42	0,018
Församlingens synlighet utåt	0,65	0,31	0,21	2,10	0,039
Omfattning av stöd utifrån	0,28	0,11	0,26	2,65	0,010
Andel arbetslösa i kommunen	1,01	0,45	0,22	2,26	0,027
(Konstant)	3,90	1,96		1,99	0,050

vilket tycks bekräfta antagandet ovan, det vill säga att motståndet mobiliserar stöd, och att det är det senare som bidrar till ökad samsamarbetsinriktning.

Konklusioner

Artikeln ger en bild av i vilken omfattning och på vilket sätt svenska muslimska församlingar samverkar med offentliga aktörer och andra aktörer inom den ideella sektorn, men söker också ringa in de organisationsinterna och organisationsexterna faktorer som gynnar eller missgynnar sådan samverkan.

Dessa frågor har studerats med hjälp av en nationellt representativ studie av muslimska församlingar, den första studien av sitt slag i Europa. För att vara en organisationsenkät är studiens svarsfrekvens hög, men enkätens frågor – som bland annat handlar om organisationens öppenhet mot omvärlden – har gjort det nödvändigt att noggrant undersöka eventuella selektionsmekanismer som kan äventyra tillförlitligheten i studien. Slutsatsen är dock att det, så långt vi kunnat kontrollera, inte finns någon systematik i bortfallet som kan påverka studiens resultat.

Undersökningen ger inte stöd åt uppfattningen att svenska muslimska församlingar i allmänhet skulle utgöra från det omgivande samhället isolerade enklaver. Som i fallet med andra ideella aktörer, bedriver muslimska församlingar samverkan inom den ideella sektorn, t.ex. med andra religiösa församlingar. Även samverkan med kommunala institutioner och beslutsfattare är omfattande: de för samtal med kommunpolitiker, är representerade i lokala

samarbetsorgan av skilda slag och samarbetar med kommunala verksamheter, som till exempel socialtjänsten.

Tanken bakom studien har varit att täcka in såväl de organisationsexterna som organisationsinterna faktorer som kan påverka omfattningen av samverkan, faktorer som alltför ofta separeras i antingen en möjlighetsstrukturell ansats eller i en resursberoendeansats. Vilka faktorer utom och inom organisationers kontroll tycks då avgöra omfattningen av samverkan?

Samverkan påverkas av en rad yttre, organisationsexterna faktorer. Den starka diskursiva betoningen på samverkan i Sverige, liksom de många och varierande formerna för sådan samverkan, skapar politiska möjligheter – möjlighetsstrukturer – som församlingarna kan använda sig av. Men också andra yttre förhållanden har betydelse. Det är knappast särskilt överraskande att det finns en koppling mellan graden av samsamarbetsinriktning och församlingarnas upplevelser av externt stöd. Förvånande är dock att det också finns ett samband mellan samsamarbetsinriktning och motstånd. Vår tolkning av detta är att motstånd tycks bidra till att stöd mobiliseras, och att detta stöd i sin tur bidrar till att öka såväl församlingarnas kontaktytor som intresse för samarbete. Men även variationer i de lokala demografiska och socioekonomiska förhållandena tycks ha en central betydelse: samarbetet är mindre omfattande i stora och rika kommuner och mer omfattande i små och socioekonomiskt utsatta kommuner. En rimlig förklaring är att de muslimska församlingarnas kontakter med lokalpolitiker och olika offentliga kommunala verksamheter underlättas i

mindre kommuner och att det samtidigt finns större anledning att samarbeta då det finns mer omfattande sociala problem att samarbeta runt.

Organisationsinterna förhållanden påverkar också samverkans omfattning. Som framgår av enkätdata har församlingarnas varierande benägenhet att samverka att göra med en rad olika inre församlingsförhållanden, inte minst graden av etnisk heterogenitet. Öppenheten inför olika muslimska traditioner, som är förutsättningen för en mångetnisk församling, motsvaras av större öppenhet gentemot samhället och en starkare betoning på samverkan med andra organisationer och institutioner. Samtidigt måste här noteras en begränsning i det valda angreppssättet. Enkätdata ger inte tillgång till organisationers mera strategiska överväganden och ställningstaganden. För detta krävs uppföljande kvalitativa studier.

Genom att kombinera resursberoendeperspektiv med möjlighetsstrukturella perspektiv vidgas synfältet och en mer fullständig bild av de förhållanden som kan gynna eller missgynna samverkan kan ges.

Med ett sådant flerperspektivseende blir det dessutom möjligt att visa, att vad som kan uppfattas som tillgångar och begränsningar ibland är beroende av perspektivvalet. Islam i Sverige är, oavsett medlemskap i paraplyorganisationer, i första hand synonym med lokala, av varandra oberoende församlingar. Rörelsen har därmed svårigheter att, i likhet med mer etablerade ideella organisationer, uppträda parallellt på statlig och kommunal nivå. Men en organisationsegenskap som ur ett ensidigt resursperspektiv framstår som en begränsning, kan när dessa interna förhållanden kopplas till rådande möjlighetsstrukturer, ses som en tillgång. Muslimska församlingar kan, som vi sökt visa, kompensera frånvaron av en sammanhållen röst på den nationella arenan genom den flexibilitet som följer av lokal autonomi. För svenska muslimska församlingar på den kommunala arenan finns ingen riksomfattande, styrande "verksamhetsplan" eller bindande riktlinjer, och de kan välja de samverkansformer som är avpassade efter deras styrka och behov och anpassa sig till allt mera differentierade lokala samverkansformer.

Referenser

- Baruch Y. & Holtom, B. C. (2008) Survey response levels and trends in organizational research, *Human Relations*, 61, pp. 1139–1160.
- Bengtsson, B. & Kugelberg, C. Red. (2009) *Föreningsliv, delaktighet och lokal politik i det mångkulturella samhället*. Malmö: Egalité.
- Borell, K. & Gerdner, A. (Under tryckning, a) Hidden Voluntary Social Work: A Nationally Representative Study of Muslim Congregations in Sweden, *British Journal of Social Work*.
- Borell, K. & Gerdner, A. (Under tryckning, b) Frivilligt socialt arbete i svenska muslimska församlingar: Tradition, organisation, integration, *Socionomens Forskningsupplement*.
- Borell, K. & Gerdner, A. (2010a) Svenska muslimska församlingars upplevelser av motstånd och stöd, *Sociologisk Forskning* 47, 1, pp. 31–43.
- Borell, K. & Gerdner, A. (2010b) Etnicitet och organisation, *Invandrare & Minoriteter* 37, pp. 13–17.
- Borell, K., Johansson, R. & Lindqvist, R. (1998) Valfårdspolitikens nya organisatoriska sammanhang, I: R. Lindqvist (red.), *Organisation och välfärdsstat*. Lund: Studentlitteratur.
- Carlbom, A. (2009) Islamisk aktivism på gott och ont, *Invandrare & Minoriteter* 36, pp. 12–14.
- Hager, M. A., Wilson, S., Pollak, T. H. & Rooney, P. M. (2003) Response Rate for Mail Surveys of Non-Profit Organisations: A Review of Empirical Test, *Non-Profit and Voluntary Sector Quarterly* 32, pp. 252–267.
- Heckscher, G. (1951) *Staten och organisationerna*. Stockholm: Kooperativa Förbundets Förlag.
- Johansson, S. (2005a) *Ideella mål med offentliga medel. Förändrade förutsättningar för ideell välfärd*. Stockholm: Sober Förlag.
- Johansson, S. (2005b) *Kommunalt stöd till sociala ideella organisationer. Omfattning, utveckling och former*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Koopman, R. (2004) Migrant mobilization and political opportunities: variation among German cities and a comparison with the United Kingdom and the Netherlands, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30, pp. 449–470.
- Koopman, R. (1999) Political. Opportunity. Structure. Some splitting to balance the lumping, *Sociological Forum* 14, pp. 93–105.
- Larsson, G. (2009) Muslimer och islam – tolkningar mellan segregation och integration. I: Andersson, D. & Sander, Å. (red.) *Det mångreligiösa Sverige – ett landskap i förändring* (pp. 463–520). Lund: Studentlitteratur.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977) Resource Mobilization and Social Movements, *American Journal of Sociology* 82, pp. 1212–1241.
- Meeuwisse, A. & Sunesson, S. (1998) Frivilliga organisationer, socialt arbete och expertis, *Socialvetenskaplig tidskrift* 2/3, pp. 172–193.
- Nyhagen Predelli, L. (2008) Political and Cultural Ethnic Mobilisation: The Role of Immigrant Associations in Norway, *Journal of Ethnic & Migration Studies* 34, pp. 935–954.
- Obershall, A. (1973) *Social Conflict and Social Movements*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Pfaff, S. & Gill, A. J. (2006) Will a Million Muslims March? Muslim Interest Organizations and Political Integration in Europe, *Comparative Political Studies* 39, pp. 803–828.
- Rokkan, S. (1970) *Citizens, Elections, Parties*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rothstein, B. 2003. *Sociala fallor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sander, Å., Larsson, G. & Kós-Dienes, D. (2002) *State Policies Toward Muslim Minorities in the European Union: A Summary*. Göteborg: KIM.
- Selle, P. & Öymur, B. (1995) *Frivillig organisering og demokrati*. Oslo: Samlaget.
- SOU 2009:52. *Staten och imamerna. Religion, integration, autonomi*. Stockholm: Fritzes.
- Tomaskovic-Devey, D., Leiter, J. & Thompson, S. (1994) Organizational survey nonresponse, *Administrative Science Quarterly* 39, pp. 439–457.
- Yang, F. & Ebaugh, H. R. 2001. Transformation in New immigrant Religions and Their Global Impact. *American Sociological Review* 66, pp. 269–288.
- Warner, C. M. & Wenner, M. W. (2006) Religion

and the Political Organization of Muslims in Europe, *Perspectives and Politics* 4, pp. 457–479.

Wikström, F. & Lundström, T. (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.

Summary

Muslim congregations in the community. Cooperation or isolation?

The aim of the study is to examine the extent to which Muslim congregations in Sweden cooperate with organizations in the public and voluntary sectors and to identify the internal and external organizational factors that favour or disfavour such cooperation. The study is based on a nationwide survey of local Muslim congregations (n=105), and is the first survey of its kind in Europe. Like many other voluntary organizations, Muslim congregations work in cooperation with other voluntary organizations, but also with various institutions run by the local authorities. In Sweden, cooperation between different organizations is strongly encouraged, which results in a system that provides the congregations with opportunity structures. Other factors that influence the degree of cooperation include whether the congregation feels support or opposition from the surrounding community and the local demographic and

socio-economic situation: there is a higher degree of cooperation in small municipalities with many social problems. Ethnic heterogeneity is one of the major internal organizational factors that affect the degree of cooperation. Congregations that have an open attitude towards different Muslim traditions, which is essential for a multiethnic congregation, are also those most interested in cooperation with other organizations and institutions. Irrespective of whether they belong to a national umbrella organization or not, Muslim congregations in Sweden are in principle independent local organizations. It is therefore difficult for Islam in Sweden to operate on a national level, in the way that other more established voluntary organizations do. On the other hand, this study shows that while they lack a united voice on the national arena, they have the advantage of flexibility arising from their local autonomy.